

Anadolu Şehirleri Perspektifinden Osmanlı Şehri Üzerine Bir İnceleme

An Evaluation of the Ottoman City from the Perspective of Anatolian Cities

Sedat ÇOBANOĞLU*

Özet

Bu alışma, Osmanlı'da Anadolu Şehirlerine odaklanarak Şehirlerin mekânsal durumunu ele almıştır. Osmanlı devletinin yaklaşık 600 yıllık hükümdarlığı sürecinde farklı etnik, dini ve kültürel yapılar, bir çatı altında yaşamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Şehirleri, Türkler başta olmak üzere çeşitli birçok toplumsal unsuru bünyesinde barındırmıştır. Osmanlı Şehirlerinin ana merkezi olan Anadolu Şehirlerinde etnik olarak Türklerin yoğun olması sebebiyle çalışmada zaman zaman Türk Şehri kavramı da kullanılmıştır. Bu dönemde Anadolu'da yaşayan Türkler, ayrıca İşlam dini temelinde bir Şehir kültürü oluşturmuştur.

Bu alışmada Osmanlı Şehirlerini oluşturan mekânsal alanların Osmanlı toplumundaki yeri ve önemi sorgulanmıştır. Bu yapıların Osmanlı Şehir mimarisinde, nasıl ortaya çıktığı ve neden bu şekilde bir yapılanmaya ihtiyaç duyulduğu tartışılmıştır. Çalışmada veriler, ikincil kaynaklardan toplanmış ve literatür taraması tekniği ile bilgiler irdelenmiştir. Çalışmada öncelikle Osmanlı Şehirlerinin mekânsal bağlamda daha iyi anlaşılması amacıyla kent kuramları temelinde tartışmalar yapılmıştır. Daha sonra Osmanlı Şehirlerini oluşturan toplumsal yapı hakkında temel bilgiler verilmiştir. Osmanlı toplumunun hangi sınıflardan meydana geldiği tartışılmıştır. Müteakiben Anadolu'da Osmanlı Şehirlerinin nasıl ortaya çıktıkları, mekânsal olarak nasıl oluştukları ve Şehirlerin yerleşim düzeni incelenmiştir.

Bu yerleşim düzeni içinde birçok yapı bulunmaktaydı. Çalışma kapsamında; kale, cami, arşı ve pazarlar, vakıflar ve mahalle gibi temel yapılar örnek olarak kısaca

* Dr. Bağımsız Araştırmacı, Ankara/Türkiye, drsedatcobanoglu@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8357-885X>

Geliş/Submitted: 9.11.2024 | **Kabul/Accepted:** 24.06.2025

Atıf/Cite: obanoğlu, S. (2025). Anadolu Şehirleri Perspektifinden Osmanlı Şehri Üzerine Bir Değerlendirme. *Publicus*, (3). 157-193.

incelenmiştir. Çünkü günümüzde bu yapılardan bazıları, Anadolu topraklarında halen kamu hizmeti vermeye devam etmektedir. Bu eserler, kültürel birer miras olarak günümüz şehirlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Öyle ki yaklaşık 600 yıl hüküm süren bir devletin topraklarında yönetsel, ekonomik, kültürel, toplumsal ve demografik bağlamda pek çok değişikliğin yaşandığı ifade edilebilir. Bu değişimler, şehirlerin mekânsal yapılarına farklı ölçülerde yansımıştır. Örneğin Anadolu’da İstanbul ve Bursa gibi büyük şehirlere kıyasla Kırşehir ve Kütahya gibi daha küçük şehirlerin gelişimi pek çok değişkene bağlı olarak farklı gerçekleşmiştir. Ancak bu çalışma kapsamında mekânsal olarak şehirlerdeki yapıların genel olarak aynı yapılar etrafında oluştuğu temel alınmıştır. Ayrıca alışmada; Anadolu şehirlerinin mekânsal yapılarına ilişkin akademik alınıyazın çalışmalarındaki eleştirilere de yer verilmiştir. Bu durumda Osmanlı şehirlerinin yalnızca bulundukları durumları değil, aynı zamanda kamu hizmetlerinin sunulmasında ve mekânsal yapılarına ilişkin eksik yönlerinin de olduğu ortaya konmuştur. Böylelikle çalışmada eleştirel bir yaklaşımın da benimsendiği görülebilir.

Çalışmanın sonucunda, Osmanlı şehir merkezinde yer alan mekânsal yapıların, Osmanlı şehir yaşamı ve kültürünün bir yansıması olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu süreçte Osmanlı şehir kültürünün İslami değerlerden etkilendiği görülmüş ve özellikle Selçuklu devleti döneminde ilk Osmanlı şehir kültürünün temellerinin atıldığı tespit edilmiştir. Son olarak toplumsal ve iktisadi yaşamın gelişiminde Osmanlı şehir yapılarının nc rol oynadıkları grlmştir. Böylelikle devlet ve toplum arasındaki ilişkiler, Anadolu şehirlerinin mekânsal yapılarında önemli ölçüde gelişmiştir. Bu çalışmanın, özellikle Osmanlı tarihi, sanat tarihi, kent/şehir araştırmaları ve uygarlık tarihi alanlarında inceleme yapanlara katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, şehir, Yapı, Toplum, Anadolu

Abstract

This study focuses on Anatolian cities in the Ottoman Empire and addresses the spatial situation of the cities. During the approximately 600-year reign of the Ottoman state, different ethnic, religious and cultural structures lived under one roof. Therefore, while Turks were the principal element, Ottoman cities hosted many different social groups. Since the Anatolian cities, the main centers of Ottoman cities, were densely populated with ethnic Turks, the concept of Turkish city was also used in this study from time to time. During this period, Turks living in Anatolia formed an urban culture based on the Islamic religion as well.

In this study, the place and importance of spatial areas that formed Ottoman cities in Ottoman society were questioned. It was discussed how these structures emerged in the Ottoman city architecture and why such a structure was needed. Data in this study was collected from secondary sources and information was examined with the literature review technique. Moreover, first, discussions were made on the basis of urban theories in order to better understand Ottoman cities in a spatial context. Then, basic information was given about the social structure that formed Ottoman urbanities. It was discussed which classes the Ottoman society consisted of. Subsequently, how the Ottoman cities emerged in Anatolia, how they were formed spatially and the settlement patterns of the cities were examined.

There were many structures in this settlement pattern. Within the scope of the study; basic structures such as castles, mosques, bazaars and markets, foundations and neighborhoods were briefly examined as examples. Because today, some of these structures continue to provide public services in Anatolian lands. These works have become an inseparable part of today's cities as a cultural heritage. In fact, it can be stated that many changes in administrative, economic, cultural, social, and demographic contexts were experienced in the lands of a state that ruled for approximately 600 years. These changes were reflected in the spatial structures of the cities to different extents. For example, the development of smaller cities such as Kırşehir and Kütahya in Anatolia, compared to large cities such as Istanbul and Bursa, took place differently depending on many variables. However, within the scope of this study, it was taken as a basis that the structures in the cities were generally formed around the same structures. In addition, this study included a critical approach to the academic literature on the spatial structures of Anatolian cities. In this case, it has been revealed that Ottoman cities not only had their current situations but also had deficiencies in terms of public service provision and spatial structures. Thus, a critical approach can be seen in the study.

As a result of the study, it has been concluded that the spatial structures in the Ottoman city center are a reflection of Ottoman city life and culture. In this process, it has been seen that Ottoman city culture was influenced by Islamic values and it has been determined that the foundations of the first Ottoman city culture were laid especially during the Seljuk state period. Finally, it has been seen that Ottoman city

structures played a leading role in the development of social and economic life. Thus, the relations between the state and society have developed significantly in the spatial structures of Anatolian cities. It is expected that this study will contribute to those who conduct research in the fields of Ottoman history, art history, city/urban studies and civilization history.

Keywords: Ottoman, City, Structure, Public, Anatolia

Giriş

şehirlerin kurulmasının izleri, ilk insanların ortaya çıktığı dönemlere kadar götürülebilir. İnsanların geleneksel anlamda egemenlik haklarını korumak istemeleri ve sürdürmeleri, öncelikle topluluk ve takımlara, ardından klan ve kabilelere kadar uzanan bir sürecin sonucunda olmuştur. İnsanlık tarihinde Neolitik ağ ile büyük bir devrim yaşandığı düşünüldüğünde, bu dönemde şehirlerin ilk izleri belirmeye başlamıştır. Dolayısıyla ilk yerleşimlerde bir arada yaşamaya başlayan topluluklar, zamanla büyüyerek şehir devletlerini, krallıkları, imparatorlukları ve ulus devletleri oluşturmuşlardır. Arkeolojik çalışmalardan hareketle yapılan bilimsel araştırmalarda insanların, ilk yerleşim birimlerinin Mezopotamya bölgesinde Dicle ve Fırat nehirlerinin civarında olduğu ifade edilmektedir. İnsanlar, bir arada yaşarken toplulukları oluşturmuş ve zaman içerisinde toplumsal ve iktisadi bir yapının ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Böylece şehirlerin ortaya çıkışı, “gebelik” kültüründen yerleşik hayata geçmenin bir sonucu olmuştur.

Dünya üzerinde varlık gösteren medeniyetler, insanların yerleşik topluma geçmesiyle inkişaf etmişler ve bulundukları bölgelerde imparatorlukların yıkılışına kadar geçen dönemde kendi topraklarını genişletmeye yönelik çaba göstermişlerdir. Özellikle insanlık tarihinin ilk izlerinin Mezopotamya bölgesi olduğu göz önüne alındığında, bu bölgede insanların kurmaya çalıştığı medeniyetler ile şehirlerin temelleri atılmıştır. Örneğin Landsberger (1943, s. 89)’e göre, Sümerlerin milattan önce üç bin yıllarında Irak’ın güneyini yurt edinen ve Irak’ın kuzey kısmına bile tam anlamıyla yerleşemeyen kk bir kavim olduğu bilinmektedir. Dünya tarihinde ilk medeniyet olarak bilinen Sümerler, yaşadıkları bölgelerde birçok şehrin kurucusu olmuşlardır. Ayrıca Sümerler, büyük sulama sistemleri yardımıyla tarım alanında önemli gelişmeler kaydetmişlerdir (Nonte, 2021, s. 26-27).

Tarım toplumuna geçiş, yerleşik hayata geçişin temel göstergelerinden biri olmuştur. Bir topluluğun belirli bir alanda yaşamını sürdürmeye başlaması, ilk şehirlerin temellerinin atıldığının bir kanıtı olarak görülebilir. Toplu halde yaşayan insanların tarımsal ürünlerin ekilmesinde, dikilmesinde, sulanmasında ve hasat elde edilmesinde birlikte hareket etmeleri, yerleşim alanlarında örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla insanların bir arada yaşaması, yeni mesleki alanların (mleki, Sabancı vs.) ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Öyle ki toplumsal yapıdaki değişimler, iktisadi yapıdaki etkileşimi gerekli kılmıştır. Böylelikle kurumsal olarak “şehrin” temellerinin atıldığı söylenebilir. Çevik (2005)’e göre ilk şehirleşme sürecinin temelleri “şehir Devrimi” olarak nitelendirilmiştir. Bu görüşe göre; ilk sınıflı toplumların ortaya çıkmasının arka planında ekolojik ve sosyo-ekonomik sebepler etkili olmuştur. Dahası bazı bilim insanları, ilk şehirleşme sürecini Protoneolitik ve Neolitik ağa kadar götürebilmektedir (aktaran, Tekin, 2017, s. 19).

Dünya insanlık tarihinin şehirleşme bakımından temellerinin Mezopotamya bölgesinde atıldığı söylenebilir. Bu bölgede yaşayan toplulukların diğer bölgelere dağılmasıyla farklı coğrafi alanlarda yeni şehirler ortaya çıkmıştır. İşte bu noktada birçok medeniyete ev sahipliği yapan Mezopotamya ve hemen yakınında bulunan Anadolu toprakları, bölgede yaşayan tüm insanlara deneyim ve tecrübe aktarma alanı olarak grlmştir. Özellikle Anadolu’nun üç tarafının denizlerle çevrili olması ve Asya’dan Avrupa’ya geçiş güzergahında bulunması, stratejik önemini her dönemde korumuştur. Anadolu; birçok uygarlığa ev sahipliği yaptığı gibi Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerine de yurt olmuştur. Bu medeniyetlerin tarihsel miraslarının izlerini, günümüzde Anadolu’da görmek mümkündür.

Anadolu’da ve yakın çevresinde yaşayan bu medeniyetler, kendi kültürünü yansıtacak biçimde şehirler inşa etmişlerdir. Bu şehirlerin kendine has mimari yapıları inşa edilmiş, bu mekânsal alanlar

toplumsal ihtiyaçlara göre şekillenmiştir. Dolayısıyla şehirlerin ortaya çıkışı ve gelişmesi, ülkelerin kendi yönetsel, toplumsal ve dini kültürüne göre pek çok değişiklik göstermiştir. Öncelikle güvenlik temelli inşa edilen şehirler, kendine has şehir meydanlarına sahip olmuşlardır. şehir yöneticileri, şehir merkezlerinde toplumsal yaşam alanları oluşturmuşlardır. Örneğin Hristiyanlık inancına göre şehir merkezlerinde kiliselerin toplumsal rolü ön plana çıkarken, Müslümanlık inancına göre ise camilerin rolü önemli olmuştur.

Anadolu'da yaşayan farklı kültürlerin şehir kurma anlayışları, bulundukları dini, toplumsal ve kültürel değerlerden etkilenmiştir. Bu medeniyetlerin her biri kendine göre şehirler kurmuştur. Bunlardan en sonuncusunun Osmanlı devleti olduğu göz önüne alınacak olursa, Osmanlı toplumu da kendi kültürüne uygun şehirler kurmuş ve kendi şehirlerine uygun yapılar inşa etmiştir. Ancak Osmanlı döneminde bile farklı kültürlerin kendine has yapıları olduğu söylenebilir. Bu şehir yapılarının; toplumsal, kültürel, iktisadi ve dini faktörlerin etkisiyle geliştiği söylenebilir. Yaklaşık 600 yıl hüküm süren Osmanlı devletinde Osmanlı şehir anlayışı, Anadolu'da çoğunlukla özü korunarak birçok yeniliğe açık olarak yaşatılmıştır.

Anadolu'da Bilecik/Söğüt bölgesinde doğan Osmanlı devleti, Doğu Avrupa ve Kuzey Afrika'ya kadar yayılmıştır. Farklı etnik unsurları ve kültürleri kendi çatısı altında yaşatmıştır. Çok uluslu etnik bir yapıya sahip olan Osmanlı devleti, kendine özgü toplumsal bir yapı oluşturmaya yönelik çabalarını her zaman srdrmştir. Ancak Osmanlı devletinin hükümranlık sresinin oldukça uzun bir dönemi kapsadığı düşünülürse, devletin ilk yılları ve son yılları arasında Anadolu şehirlerinde mekânsal farklılıkların olduğu söylenebilir. Dahası  kıtada farklı şehir yaklaşımlarının olabileceği bilinmelidir. Bu alışmada, Anadolu perspektifinden Osmanlı şehir yaklaşımı ele alınmıştır.

Bu kapsamda çalışmada, Osmanlı şehir anlayışının ortaya çıkışında etkili olan faktörlerin neler olduğu ve şehirlerin kuruluşunun ve mekânsal oluşumunun nasıl gerçekleştiği sorgulanmıştır. Aynı zamanda Osmanlı şehirlerinde temel mekânsal yapıların neler olduğu ve bu yapıların Osmanlı toplumsal yaşamındaki rolünün ne olduğu ve nasıl bir konuma sahip olduğu sorularına cevap aranmıştır. Osmanlı şehirlerindeki bazı mekânsal yapılar, Osmanlı döneminden günümüze kadar özelliklerini ve önemini gerçekten de korumuştur. Bu durum, çalışmanın günümüz perspektifinden toplumsal yapının anlaşılmasına ve Anadolu'daki geçmiş şehir yaşamı ile günümüz şehir yaşamı arasında bir bağ kurulmasına yardımcı olabilecek niteliktedir. Araştırmada kullanılan veriler, ikincil kaynaklardan taranarak toplanmıştır. Literatür taraması tekniği ile bilgiler irdelenmiştir.

Öncelikle çalışmada şehir kavramının tanımı ve şehirlerin nasıl ortaya çıktığına dair kısa bir kavramsal çerçeve ortaya konmuştur. Ayrıca bu bölüm, Osmanlı şehirlerinin anlaşılmasına yönelik teorik tartışmalarla betimlenmiştir. Müteakiben, Osmanlı şehirlerinde toplumsal yapı üzerinde tartışma yapılmıştır. Daha sonra, Osmanlı şehir yapısının anlaşılabilmesi için Osmanlı şehrine özgü temel özellikler ve mekânsal/düşünsel arka plan ele alınmıştır. Ardından, Osmanlı şehrine has temel yapılardan en önemlilerinden öne çıkanlar irdelenmiştir. Son olarak Osmanlı şehir yapısına yönelik tartışma yapılmıştır. Çalışma sonunda özetle; Osmanlı şehir kültürünün İşlami değerlerden etkilendiği görölmüştür. Selçuklu devleti ve Beylikler döneminde Osmanlı şehir kültürünün ilk temellerinin atıldığı anlaşılmıştır. Anadolu'nun gelişmesinde şehir merkezinde yer alan mekânsal yapıların, Osmanlı toplumsal ve iktisadi yaşamında önemli roller oynadıkları görölmüştür. Bu çalışmanın, özellikle Osmanlı tarihi, sanat tarihi, kent/şehir araştırmaları ve uygarlık tarihi alanlarında inceleme yapanlara katkı sunması beklenmektedir.

Teorik Tartışmalar Işığında Osmanlı Şehirleri Üzerine Düşünmek

Şehrin tanımına yönelik net bir ifadede bulunmak oldukça zordur. Bu konudaki temel zorluk; şehirlerin şekil, boyut, görünüm ve fonksiyonları bakımından büyük farklılık göstermesinden ve eskiden şehre özgü olan bazı özelliklerin kırsal alanlarda da yaygınlaşmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple her ülke veya toplum, kendi şehir tanımını yapsa da dünya genelinde kabul görmüş genel bir şehir tanımını bulmak zordur (Aliağaoğlu ve Abdullah, 2016, s. 205). Günümüzde şehir ve kır arasında net bir çizginin olmaması, şehirlerin büyümesi ve karmaşıklaşması şehir tanımını daha da zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda şehir, tarımsal üretimin yapılmadığı, tüm üretim süreçlerinin denetlendiği ve dağıtımın kontrol edildiği, belirli teknolojik gelişimlerin ve üretim büyüklüğünün arttığı, yoğunluğun yaşandığı, farklılaşmanın ve bütünleşmenin bir arada bulunduğu yerleşim yeri olarak tanımlanabilmektedir (Aktüre, 1975, s. 101).

165

Farklı uygarlıkların çeşitli kültürlere sahip olması sebebiyle, şehir kavramına yönelik temel anlamıyla birçok tanım yapılmıştır. Dolayısıyla şehirlerin ortaya çıkışının yerin/mekânın ve kültürün farklı biçimlerde gelişmesine bağlı olarak değiştiğini söylemek mümkündür. Şehirlerin ortaya çıkışına yönelik birçok temel yaklaşım mevcuttur. Yapılan tanımlamaların sadece demografik, dinsel ya da morfolojik bağlamda ele alınması, şehrin tek boyutuna işaret edebilir. Nitekim şehirlerin ortaya çıkışını açıklamak için pek çok farklı boyuta bakmak gerekmektedir (Mutlu ve Batmaz, 2013, s. 13-16).

Şehirlerin fiziksel olarak anlaşılmasına dair farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan birisi, Weber'e aittir. Weber, şehirleri Batı bakış açısıyla incelemiştir (Weber, 2012). Weber'in tanımı zaman ve mekân ile sınırlıdır. Yalnızca Orta Çağ dönemindeki Orta ve Batı Avrupa'yı temel almıştır. Bu şehir tanımını belirleyen en önemli

hareket noktası, Roma kesintisinden sonra günümüz Batı Şehrini oluŐturan en eski ve en belirgin Batı tarzı yerleşim birimini belirleme dŐnesi olmuştur. Weber, bu dŐneden hareketle, kendini Orta ağ Avrupa site Şehirlerinde bulmuŐtur. Bunlar arasındaki en belirgin ortak özellikleri sıralayarak “gerçek Şehir tipi” teorisini sistemleŐtirmiŐtir (Açıkgöz, 2011, s. 60).

Weber, *Şehir* isimli kitabında Batı Şehirlerinin doğu Őehirlerinden farklı olduğunu belirtmektedir. Ancak Doğu’da bulunan Şehirlerin varlığını da kabul etmektedir. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa’da kabul edilen Şehir teorilerinin birçok farkı olmasına rağmen iki genel özelliği vardır (Weber, 2012): Birinci özelliğe göre; sosyal yaşam, sosyolojik/toplumsal kurumlar tarafından belirlenmektedir. İkincisi özelliğe göre ise toplum, evrimsel veya tarihsel bir ürün olarak ortaya çıkmıştır. Al-Rebholz’e (2017, s. 141) göre, Weber’in ideal tip Batı kenti; siyasal ve hukuksal özerklik, pazar hakları ve özerk bir kentsel ekonomik politika, vergi koyma özerkliği ve ussal-tüzel egemenlik yetkileri gibi özellikleri olduğu için tarihteki antik kentlerden (polis) büyük lde farklılaŐmıŐtır. Bu bağlamda; Osmanlı Şehir yapısının Selçuklu devletinden devralındığı ve Batı Şehirlerinin rnek alınmadığı ileri srlmektedir. Örneğin; cami, pazar ve kale üçgeninin Şehir merkezini oluŐturan mekânsal yapısı, Osmanlı Şehrinin ne Batı’ya ne de Doğu’ya benzer bir özelliğini sergilemektedir. Dolayısıyla Osmanlı Şehir yapıları incelendiğinde Osmanlı Şehirlerinin temel özelliğinin bir sentez kültürüne dayandığı ifade edilebilir (stndağ, 2005).

Doğu Şehirleri Batı Şehirlerine kıyasla temel farklılıklar içermektedir. Bu konuda Weber, Batı tipi Şehrin oluŐumunun sadece Avrupa’da bulunduğuna dikkat çekmiŐtir. Ona göre Asya’da Batı tipi Şehirler inşa edilmemiŐtir. Doğu Şehirlerinde kentsel bir topluluk yokken Batı Şehirlerinde var olmuştur. Weber’e göre; tam bir kentsel topluluk olabilmesi için yerleşim birimlerinin, alışveriş biçimlerinin ve ticari ilişkilerin gelişmesi gerekirdi. Ayrıca Weber, Batı Şehirlerinde bazı

zellikleri řu şekilde sıralamıştır: İstihkâm, pazar, şehrin kendine ait mahkemesi veya kısmen özerk hukuku olması, yönetsel bir birliğin olması, kısmen özerklik ve kendi kendini yönetmesi (Weber, 2012, s. 73). Sadece Batı şehri bakış açısıyla Osmanlı şehirlerini kıyaslamak ve Osmanlı şehirlerinin Doğu tipi üretim tarzına uygun olduğu varsayımını benimsemek, yanlış çıkarımlara sebep olabilir.

Keskin'e (2009, s. 31) göre; Osmanlı'da kuramsal olarak üretim ilişkilerinin üç boyutu ön plana çıkmaktadır. Birincisi, Weberyen yaklaşımın üstünlüğüdür. İkincisi Osmanlı toplum yapısını Asya Tipi retim Tarzı (ATT) ile açıklayan Marksistlerin Weber'in kavramsal yazını ile benzerlik taşıdığıdır. Bir başka yaklaşım ise Osmanlının salt kendine özgü bir toplumsal yaşama sahip olduğudur. Bu üç yaklaşımın da temel sorunu, Osmanlı devletinde feodal bir yapının olmadığını açıklamaya çalışmaktır. Weber, Osmanlı devletinde (prebendalizm) patrimonyal bir toplumsal yapının olduğunu ileri sürmüştür. Batı'da kral, feodal beyler ve diğer yerel glerle şekillenen bir yönetim yapısı varken, Osmanlı'da merkezin vre üzerine mutlak kontrol ve denetimi esas olmuştur. Ayrıca Osmanlı toplumunda şehir yönetimi, mesleki örgütler ve hukuk sistemi gelişmemiştir. Bu bağlamda Osmanlı şehri, Batı şehirlerine kıyasla farklı bir gelişim çizgisi izlemiştir.

Ökmen ve Yılmaz'a (2009, s. 2) göre Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar Osmanlı devletinde yerel yönetimlerde âdem-i merkeziyetçilik yaklaşımı ön planda olmuştur. Fakat Osmanlı şehir yönetimleri, demokratik yönetim prensibini esas almadığından Batı tipi şehir örgütlenmelerine sahip olamamıştır. Osmanlı şehirlerinin yönetsel yapılarının Batı'dakilere oranla farklı olması, şehirlerin fiziksel ve mekânsal olarak gelişmesini farklılaştırmıştır. Dahası Osmanlı devletindeki Âdem-i merkeziyetçi yaklaşım, dönemin yönetsel koşullarından kaynaklı bir prensip olarak görülebilir.

Bir başka şehir teorisi George Simmel'in Sosyal-Psikolojik Yaklaşımıdır. Simmel'e göre şehirlerde mekânsal alanlar, aşırı uyarıcılarla doludur ve bazı sorunlar üretmektedir. En temel sorun, toplumsal gler ve tarihsel miras karşısında bireylerin kendi özerkliklerini koruma çabası olarak görülmektedir (Dursun, 2016, s. 6). Ayrıca bu teoriye göre şehirlerdeki yaşamın hızı, yoğunluğu, kendine özgü temposu ve para ekonomisine dayanması taşra hayatından farklılaşmaktadır. Böylelikle daha farklı bir toplumsal yaşam biçimi, kişilik tipi ve entelektüel hayat ortaya çıkmaktadır (Al Rebholz, 2017, s. 141). Bu kuram göz önüne alındığında Anadolu'da Osmanlı şehirlerinin gelişiminin, şehir merkezlerindeki iktisadi, ilmi ve dini meknlara bağlı olduğu ifade edilebilir. Üstelik Osmanlı döneminde İstanbul, Bursa ve İzmir gibi yerleşim birimleri ile daha küçük olan Kütahya, Yozgat ve ankırı gibi yerleşim birimlerinde toplumsal olarak önemli farklılıklar olduğundan şehir merkezlerinde günlük yaşam pek çok alanda farklılaşmıştır.

Ekolojik şehir teorisi de bu alanda şehirleri inceleyen önemli bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu kuramın temeli, Robert Ezra Park tarafından atılmıştır. Ona göre, bu kuram kentsel büyüme ve mekânsal ayrışma sorununu çözümlemeyi hedeflemiştir. şehirlerde; meknının sosyal yapıyı nasıl etkilediği bu kuramda tartışılmaktadır. Dahası şehirlerin gelişme biçimleri ve kendine özgü ortaya çıkan mahallelerin nasıl belirdiği sorularına yanıt aranmaktadır. Özetle Park'a göre şehirler, yalnızca fiziksel bir oluşum değil aynı zamanda insan ürünü bir yerleşim sistemi olarak görülmektedir (Dursun, 2016, s. 20). Bu kuram bağlamında bakıldığında Anadolu'da Osmanlı şehirlerinin mekânsal olarak yapılanması, hem dini hem de Türk kültürü faktörleri etkisiyle oluştuğu ifade edilebilir. Merkez ve çevresindeki dağınık bir biçimde mahallelerin oluşması ise mekânsal olarak doğal bir gelişime işaret etmektedir.

Ŗehirlerin ortaya ıkıŖını mekânsal olarak inceleyen bir diğer kuram ise Ernest Burgess tarafından incelenmiŖtir. Bu kuram ortak merkezli çemberler kuramı olarak bilinmektedir. Burgess ve Martindale'den aktaran Al Rebholz (2017, s. 141)'e göre bu kuramın bykŖehirlerde i içe halkalardan oluŖan beŖ alandan oluŖtuđu belirtilmektedir: İlk halka merkezdeki düğüm noktası olup ana ticaret bölgesini oluŖturmaktadır ve kent bu bölgeden çevreye doğru yayılmaktadır. İkinci halka, merkezi çevreleyen geiŖ bölgesinde küçük ticaret ve imalathaneleri içermektedir. nc alanda endüstriyel bölgelerdeki iŖlerine kolayca ulaŖması gereken iŖilerin evleri bulunmaktadır. Dördüncü alanda st sınıf ailelerin yaŖadıđı özel arazili yerleŖim alanları bulunmaktadır ve Ŗehir sınırlarının dıŖındaki son halkada ise Ŗehir merkezindeki iŖlerine gelip giden insanların yaŖadıđı banliyöler ve uydu kentler yer almaktadır. Genellikle her Ŗehrin ilk büyüme evresinde bir merkez yer almaktadır. Daha sonra merkezden çevreye doğru halkalar biçiminde Ŗehrin geniŖlemesi, olağan bir durum olarak görülebilir. Bu kurama göre değerlendirme yapılacak olursa, Osmanlı Ŗehirlerinde, Ŗehir merkezinin rolü önemli olmuŖtur. Çünkü merkez, toplumsal yaŖamda günlük faaliyetlerin yürütüldüğü temel alandır. Bu alan hem ilmi ve dini hem de iktisadi anlamda Anadolu Ŗehirlerinde her zaman önemini korumuŖtur.

Bu kapsamda Ŗehirlerin ortaya ıkıŖı sürecinde mekânsal dokuya yönelik pek çok teorik tartıŖma mevcuttur. Her teorik bakıŖın, Ŗehirleri açıklamaya ve anlamaya yönelik kendine özgü bir yönü olduğu söylenebilir. Bu durumda Osmanlı Ŗehri, ne Batı'daki Ŗehirlere ne de Doğu'daki Ŗehirlere benzemese de kendine özgü olması bakımından bu teorik alıŖmalara konu olabilmektedir. Bu yaklaŖımların mekânsal olarak temel deđiŖkeni, Osmanlı toplum yapısıdır. Bu durumda Osmanlı Ŗehirlerinin mekânsal oluŖumunu incelemek için Osmanlı toplum yapısını anlamak önem teŖkil etmektedir.

Osmanlı Şehirlerinde Toplumsal Yapı

Osmanlı toplum yapısına yönelik farklı görüşler mevcuttur. Osmanlı toplum yapısının, klasik dönemde hem feodal hem de Asya Tipi üretim tarzına sahip olduğu, on yedinci yüzyıl sonrasında ise feodal bir yapıya benzemeye başladığı ileri sürölmektedir. Bir diğeri yaklaşıma göre ise Osmanlı toplum yapısı, başka bir toplum yapısına benzememekte, Osmanlı devletinin toplumsal yapısının kendine özgü bir biçimde geliştiğı belirtilmektedir (Keskin, 2009, s. 37-43). Osmanlı devletinde toplum, tarih boyunca farklı alt kùltürleri içinde barındırmış ve elde ettiğı birikimi İslami düşünceyle şekillendirmiştir. Bu sebeple geçmişten itibaren elde edilen birikim (ahilik teşkilatı, loncalar, vakıflar), İslam dininin etkisiyle gelenekselleşmiştir. Toplumda bu mekanizmalar, önemli roller üstlenmişlerdir. Halil İnalçık'a göre, Osmanlı toplumu iki temel sınıftan oluşmuştur: Birincisi saray memurları, mülki memurlar ve ulema gruplarından oluşan "askeri sınıf", diğeri ise vergi mükellefi olan ve idari kısımda yer almayan Müslim ve gayr-i Müslimlerden oluşan "reaya" sınıfıdır (İnalçık, 1990, s. 31). Dolayısıyla şehirlerde ve köylerde yaşayanlar bu iki kesim arasında gündelik yaşam sürmekteydi.

Osmanlı şehirlerinde gündelik hayat pratikleri genellikle "mahalle" alanlarında geçmekteydi. Zira Osmanlı Şehri, mahallerden oluşmaktaydı. Bu mahallelere tüm toplumsal ihtiyaçların karşılandığı mekânlar olarak büyük sorumluluklar yüklenmişti. Mahallede yaşayanları tasvir etmek için söylenebilecek en önemli husus, sadelik ve ağırbaşlılıktı. Bu özellikler, gündelik hayatta yaşayan şehirlilerin silüetine yansımıştı (Arıkboğa, 2004). Vergi ödeme yükümlölüğü olanlar, tekâlif-i örfiye ve avarız-ı divaniye isimli vergileri ödüyorlardı. Muaf olanların dışında bu vergileri ödemek zorunluydu. Günlük yaşamda bir mahallenin huzurunu bozan birisi mahalleden uzaklaştırılırdı. O kişi bir daha mahalleye alınmazdı. Böylelikle kamu düzeninin bozulmasına yönelik önlemler alınmış olurdu (Kıvrım,

2009). Mahallede günlük yaşamdan bir kişi uzaklaştırılıyorsa, bunun gerekçeleri mevcuttu. Bunlardan bazıları, davalıların kadın ve erkek olmalarına göre; zina, fuhuş ve fahişe olmak gibi tutum ve davranışlardı (etin, 2014, s. 56). Osmanlı şehir yaşamında günlük hayat, millet sistemine göre yürümekteydi. Millet sistemi hem İslam hukukunun hem de günlük ihtiyaçların hızlı ve pratik bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla ırk, dil, din ve mezhep gibi bünyelere sahip topluluk sistemiydi. Böylelikle bu sistemde farklı dinlere sahip aileler, kendi ihtiyaçlarına göre hayatlarını sürdürüyordu. Günlük yaşamlarını mahallerde geçiren bu insanlar, çok kültürlü Osmanlı toplum yapısında yaşıyorlardı (Kazıcı, 2014, s. 173-174).

Osmanlı toplum yapısında; kadın ve erkeğin varlık sahaları farklılaşmıştı. Kadınların rolü daha çok erkekler tarafından biimlendirilmışti. Osmanlı toplum yapısında, erkek egemenliğini n gören bir yaklaşım mevcuttu. Bu dönemde İslam inancının gereklerini yerine getiren Arap ve İran kültürleri, Türk kültürünü etkilemiştir. Bu değerlerle biçimlenen Osmanlı toplum yapısı, bu inancın gerekleri doğrultusunda oldukça merkezi ve ataerkil bir toplumsal örgütlenmeye dnşmştir (Yılmaz, 2010, s. 193). Dolayısıyla gündelik yaşamda kadınların rolüne bakıldığında, kadınlar; sosyal yapının arka planında kalmışlardır. İslamiyet'in gereklerinden dolayı onlar kendi haremlerinde veya evlerinde vakitlerini geirmışlerdir. şehirlerdeki mahalleler dışında kamusal alanlara çıkmalarına zorunlu durumlar haricinde izin verilmemiştir. Kendi haklarını bir mahkeme önüne giderek savunma konusunda geri planda kalmışlardır (Gerber, 1980, s. 231). Bu durum, Osmanlı toplumunda kadınların rolünü, ikincil plana itmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki bu dönemde kadınların toplumdaki konumu, yalnızca Osmanlı toplum yapısına özgü değildir. Türk geleneklerine göre toplumunda kadınların asıl rolü ailenin i yönetimini düzenlemektir. Özetlemek gerekirse, Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başlamasıyla Anadolu'da Selçuklu dönemi, Beylikler

dönemi ve Osmanlı dönemi boyunca Türk toplumsal yapısı, pek çok değişkene bağlı olarak diğer kültür ve etnik yapılarla etkileşim içinde bulunmuştur. Böylelikle Osmanlı şehir kültürü ve mekânsal yapıdaki değişimler, toplumsal ihtiyaçlara göre şekillenmiştir. Bu bağlamda alanyazında, Osmanlı şehirlerinin anlaşılmasına yönelik birçok tartışma yapılmıştır.

Osmanlı Şehrini Anlamak

Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde giderek gelişen ve kurumsallaşan siyasi-idari sistem ve şehir yönetimine ilişkin yapılanmalar, Osmanlı idari sisteminin yanı sıra şehir örgütlenmeleri üzerinde oldukça etkili olmuştur (Ökmen ve Yılmaz, 2009, s. 1). Bir diğer ifadeyle Osmanlı şehirlerinin kentsel dokusunun temelleri Selçuklu ve Beylikler döneminde atılmıştır (Saf ve Ergül, 2019, s. 16). Tanyeli (1999)'ye göre İslam kültürü içinde kurulan ve inkişaf eden Anadolu şehirleri, on birinci yüzyıl sonlarına doğru Türklerin Bizanslılarla mücadelesinin bir sonucu olmuştur. Türklerin Anadolu'ya gelişi göçebe bir toplum olarak gerçekleşmiştir. Göçebeler özellikle Sinop, Ankara, Denizli ve Antalya çizgisi boyunca sınırlarda hareket etmişlerdir (aktaran, Uğurlu, 2010, s. 54). Osmanlı öncesi dönemde şehirlerin hem işleyiş hem de kurumsallaşması din faktörü etkisinde kaldığından, İslam şehri özelliklerini de ağırlıklı olarak içermiştir. Selçuklular da bu faktörden etkilendiğinden Osmanlı devletinde kurulan şehirlere İslam şehrinin birçok özelliği aktarılmıştır. Özellikle Anadolu'daki şehirleşme hareketlerinde on üçüncü yüzyılda artış yaşanmış, doğudan batıya doğru gittikçe gelişen, farklı büyüklükte düzenli bir gelişme gösteren yeni yerleşim birimleri ortaya çıkmıştır. Bu büyük ve önemli şehirler; geniş sokakları, kalabalık çarşıları, cami, medrese, tekke ve sarayları bulunan ve belli sanayi alanlarına sahip olan bayındır merkezler şeklinde gelişme göstermiştir. Ancak bu dönemdeki Türk şehirlerini Avrupa şehirlerinde olduğu gibi

birer “cite” veya “komün” olarak görmek mümkün değildir (kmen ve Yılmaz, 2009, s. 2-3).

Anadolu’da Osmanlı Şehirleri kendine has bir biçimde geliŐmeye baŐlamıŐtır. Tanyeli (1999)’ne göre, Osmanlı’da ŐehirleŐmenin iki boyutu bulunmaktaydı. Birincisi, Osmanlı devleti, Anadolu’da geniŐlerken kendi halkını fethedilen evlere yerleŐtirmesiydi. İkincisi boyut ise, Şehirlerin çevresindeki bölgelere yarı kentsel-yarı kırsal biçimde yerleşim birimleri kurmasıydı. Bu Şekilde merkezden çevreye doğru Şehirler oluşmuştur (aktaran, Uğurlu, 2010, s. 54-55). Böylece Osmanlı toplumu kendine has bir yaşam alanı oluŐurmaya baŐlamıŐtır. Dahası Fatih Sultan Mehmed döneminde imparatorluk haline gelen Osmanlı devleti, yayıldığı topraklarda çeşitli kültürlerin döngüsünde Osmanlı Şehir yaŐamını oluŐturmuŐtur. Osmanlı devleti, hem kendi kültürü vasıtasıyla yeni Şehirler kurarken hem de mevcut olan Şehirlerde Osmanlı Őehirsel hayat tarzını yaŐatmaya baŐlamıŐtır. Osmanlı Şehrinin, Osmanlı kültürel değerleriyle birleŐmesi sonucunda Osmanlı Şehri, mekânda cisimleŐmiŐtir (Aliağaoğlu ve Abdullah, 2016, s. 204). İmparatorluğun günbatımında payitahtta yaşanan ve uzun srelere yayılan fiziksel dönüŐüm dünya üzerinde başka Şehirlerin fiziksel dönüŐümlerine oranla farklı bir nitelik göstermiştir. Özellikle on altıncı yüzyıldan sonra yaşanan finansal dalgalanmalar, devletin mali yapısını oldukça olumsuz etkilemiştir. Bu sebeple yönetimde bulunan askeri yöneticiler, ticari faaliyetlere giriŐmeye baŐlamıŐtır. Böylece askeri bir görünüme sahip olan Şehrin mekânsal yapısı, sivil bir yapıya dönüŐmeye baŐlamıŐtır (Tural, 2003, s. 1). Bu oldukça önemli bir gelişim sürecidir. Anadolu’da artık yeni baŐtan ordugâh/kale Şehirler kurmak yerine, mevcut Şehirlere yeni fonksiyonlar eklenerek kullanılmaya baŐlanmıŐtır. Örneğin; kiliselerin camiye çevrilmesi, manastırların, tekke ve zaviye olarak kullanılması gibi uygulamalar sürdürülmüŐtür (kmen ve Yılmaz, 2009, s. 3). Osmanlı Şehirleri geliŐmeye devam ederken Şehirlere yeni fonksiyonların eklenmesi,

yeni toplumsal ihtiyaçların ortaya çıktığının işareti olarak değerlendirilebilir. Ancak Anadolu şehirlerindeki fonksiyonel değeriklikler, bölgesel olarak farklılaşabilir.

Osmanlı şehirleri eğimli arazilere, tepelere, yüksek bölgelere, yüksek duvarlarla çevrilmiş evlerden oluşan konut mahalleleri, duvarlarla çevrilmiş bahçeli evler, dar sokaklar, minareler, kemerler, kubbeler ve bacalar gibi yapılardan meydana gelmekteydi. Sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamda ise alçak kamu binaları ve dükkanlar gibi yapılardan oluşmaktaydı (Saf ve Ergül, 2019, s. 15-16). şehirlerin üretim sisteminde yaşanan dönüşüm, fiziksel dokuyu da etkilemiştir. Lonca sisteminde emeğe dayanan küçük üretim ve aynı ölçekli perakende ticaretin yerini uzak mesafeli ticaret faaliyetleri almış ve bu nedenle şehirlerde bina sayısı artma eğilimine girmiştir. Bu konutların depo, ardiye niyetiyle kullanılması yüzünden birim alanları genişlemiştir (Tural, 2003, s. 2).

şehirler genişledikçe şehir içindeki ve civarındaki fiziksel noktalar şekillenmeye başlamıştı. Osmanlı'da halka sağlanan hizmetler, toplumsal ve iktisadi faaliyetler olarak merkezden halkalar şeklinde genişleyerek büyüyen şehrin merkezinde yapılmaktaydı. Bu yapılar, ızgara sistemi olarak tanzimat döneminden sonra yakılan/yanan ya da yeniden onarımı yapılan binaların şehir planlamasına dahil edilmesiyle ortaya çıkmıştır (etin, 2012, s. 89). Bir diğer ifadeyle, Osmanlı'da şehir yapısı, suya düşen bir taşın etrafına yaydığı halkaların şekillerine benzetilebilir. Bu halkaların ortasında cami bulunmaktaydı. arşı, birinci halkayı, mahalleler ise diğer halkaları oluşurmaktaydı (Kazıcı, 2014, s. 81-82). Bu halkaların genişlemesi için nüfusun artması gerekiyordu. Osmanlı bu mekânsal oluşumda şehirde nde gelenlere tımar dağtıyordu. Böylelikle bu kişiler, göçebeleri yerleşik hayata geçirmeye çalışıyordu (Kuban, 1968, s. 60).

Osmanlı Şehirlerinin kurulmasında birtakım odak noktaları bulunmaktadır. Osmanlı Şehirlerinde halka hizmet verebilmek amacıyla; camiler, vakıflar, pazar-arşı, medreseler gibi temel hizmet binaları Şehir merkezinde bulunmaktaydı (Üstündađ, 2005). Bu yapılar, Osmanlı Şehir kùltürüne özgü geliştirilmiştir. Örneğin bir Osmanlı Şehri kurulmak istendiğinde öncelikle hamam yapılarıdır. Hamam, Şehrin inşası sırasında çalışan işçilerin temizliğinin/yıkanmasının sağlanması önemli bir kamusal alandır. Ardından ilim ve bilim sunulması maksadıyla medreseler inşa edilirdi. Müteakiben ise ibadet görevinin yerine getirilmesi maksadıyla cami inşa edilirdi. Bu temel kamu hizmeti birimlerinin etrafında evler ve mahalleler halkalar şeklinde genişleyerek kurulurdu. Bu yapıların yanı sıra, mahalle mescitleri, marangoz, ayakkabı tamircisi, kahvehane gibi birçok yapı da iktisadi yaşamın önemli bileşenleri arasındaydı. Osmanlı döneminde önde gelen yapılardan birisi de vakıflardı. Vakıflar, Şehir merkezinde bulunan tüm yapıların sahibiydi. Mahalle merkezlerinde bulunan dükkânlar da şahıslara değil, vakıflara aitti. Günlük yaşamda yapılan ticaret, sadece mahalle merkezinde yapılmaktaydı (Cansever, 2013, s. 103-105). Osmanlı devletinde, Şehirlerin inşası ve yenilenmesinin yanı sıra fetihlerle ele geçirilen Şehirlere yönelik birtakım yaklaşımlar benimsenmiştir.

Osmanlı ordusu, bir Şehri fethettiğinde ele geçirmiş olduğu Őehirle ilgili bazı değişiklikler yaparak kendine uyumlu hale getiriyordu. Ancak Osmanlılar, bir Şehri fethetmeden önce, “Teslim olursanız canınız, malınız ve kendi dininizi icra etme yetkileriniz verilecektir.” diye Şehir yöneticilerine ve Şehir sakinlerine bunu bildiriyordu. Eğer teklif kabul edilirse, bu duruma yönelik güvence veriliyordu. Teklif üç defa tekrar edilip, kabul edilmediği takdirde o zaman Şehir yağma ediliyordu. Örneğin İstanbul, yağma edilmiştir. Şehir fethedildikten sonra ilk yapılan iş, merkez kilisenin, ulu cami ilan edilmesi olmuştur. Böylelikle fethedilen Şehir Müslüman Şehir haline getirilmiştir (İnalcık ve Arı,

2005, s. 31-32). Osmanlı devletinin, dini yayma görevi de bu şekilde yerine getirilmiş olurdu. Bu şehirlerin mekânsal olarak kullanılan temel alanları vardı. Bu alanlar, Osmanlı şehirlerinde yerleşim düzeni olarak dört ana olgu üzerinde şekillenmiştir (Bayartan, 2005, s. 88):

* Şehrin merkezinde meydan bulunmaktaydı. Bu meydan tüm ticaret faaliyetlerinin yapıldığı yerd. Çoğunlukla sosyal ve kültürel fonksiyonların yapıldığı yer olup şehrin kalbinin attığı yer meydandı.

* Büyük veya küçük ulu cami denilen yapı da şehrin merkezinde bulunurdu. Burası hem dini hem de sosyal hizmetlerin sunulduğu yerd.

* Şehirlerin büyüklüğüne göre çarşılar bulunmaktaydı. Bu çarşılar sadece üretim ve alış-veriş bağlamında ekonomik kazanç olmamakta, aynı zamanda insanların bir arada olduğu sosyo-kültürel bir bütünlük ortaya çıkıyordu.

* Şehrin hemen hemen yer yerinde bulunan ve şehir içinde hizmetlerin yerine getirilmesinde kullanılan cadde ve sokakların, Osmanlı şehrinde ayrı bir yeri vardı. Çünkü meydandan mahallere kadar giden ışınsal bir yol izleyen sokaklar ve caddeler, mahalle aralarında dar, dolambaçlı bir hale dönüşürdü.

Osmanlı şehrinin insanlık tarihinde benzerinin çok az olduğu müstesna bir kültürü benimsediği belirtilir. Dolayısıyla bir Müslüman şehrinde bulunan çarşı, Roma'da bulunan foruma benzememektedir. Camiler ise ne Roma Bazilikasına ne de Hristiyan kilisesine benzemektedir. Öte yandan Osmanlı'da bulunan hamamlarda Roma'daki eğlence anlayışına nazaran kullanılmamıştır. Osmanlı devletinde bulunan yapıların kendine özgü bir anlamı vardır (Kuban, 1968, s. 54). Böylelikle Osmanlı şehirlerinin özellikleri bir sentez şeklinde kendine özgüdür. Kendine has bir şehir yapısı oluşturulmuştur. Bu durum, Eflatun'un "insanın en büyük erdemi şehir kurmak erdemidir." sözünü hatırlatmaktadır. Osmanlı döneminde şehir gelişiminin dini,

ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda geliştiği ifade edilmektedir. Osmanlı şehrindeki yolların dolambaçlı olması da dağın veya o meknn doğasını bozmadan yapılmış işlerin temeline işaret etmektedir. Ekonomik bağlamda Osmanlı şehirlerinin merkezinde ticaret faaliyetleri yürütülürdü. Sosyo-kültürel olarak Osmanlı mahallelerinde evlerin yapısı birbirinden ayrıık halde bulunmaktaydı. Bu durum, her evin kendine ait bir alanı ve mahremiyeti olduğu anlamına gelmektedir. Yolların düz olması yerine karmaşık şekiller izlemesi ise doğanın rolüyle açıklanmaktadır (Cansever, 2013, s. 85-100).

Osmanlı şehirleri kurulup geliştirilirken bölgenin doğasını bozmadan hareket edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu durum, plansız yerleşim birimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fakat İslam bakış açısına göre, bu sürecin doğal olmasına vurgu yapılmıştır. Bir diğer ifadeyle, İslam dünyasında şehrin coğrafi yerinin, şehrin yapı ve biçimi üzerinde önemli etkisi olmuştur. Kısaca betimlenecek olursa, şehir; içeriye dönük evler, dar ve gölgeli sokaklar, üstü kapalı pazar yerleri, çeşmeler, su yolları ve iklime bağlı kurulan yapılardan meydana gelmekteydi (Kuban, 1968, s. 55). Osmanlı şehirlerindeki bir evde kullanılan ortak mekân, avlu ve bahçe olarak bilinirdi. Bu yapılar, ailenin gündelik işlerini yürütülebilmesi amacıyla dış dünyaya kapalı olacak şekilde yüksek kalın duvarlarla rlmşti. Evler, küçük boyutlu olmasına rağmen oldukça kullanışlıydı (Kazıcı, 2014, s. 183-184).

Genellikle evlerin dış cephelerinde, köşe dikmelerinin şakuli çizgilerinin üst kısımları kaplanmaktaydı. Ara dikmelerinin üzerlerine bağdadi çakılarak sıvanmaktaydı ve bunların içerisinde odaların 2.00-2.20 metre seviyesinde geçen, içeride ve dışarıda var olan bir ahşap çizgiye basıyormuş gibi pencereler bulunmaktaydı. Aralarındaki mesafeler, sıvalı alanları birbirlerine bağlıyorlardı. Evlerin cumbaları, çatının gölgesinde havada asılı gibi duruyordu. Pencereler de o satışlar

içerisinde 2,20 metre ykseklilindeki bağlayıcı çizgilere asılmış gibi bir görüntü veriyordu. Daha önceleri bu evlerin renkli camlı olanları ise misafir kabul etme odaları olarak kullanılıyordu (Cansever, 2013, s. 136-137). Özetlemek gerekirse Osmanlı şehirleri kurulurken Türk kültürü esas alınsa da İşlam dini bu süreçte etkili olmuştur. Ayrıca fetihlerle ele geçirilen şehirler, Osmanlı şehir kültürüne uyarlanmıştır. şehirlerin plansız ve dağınık biçimde kurulması, İşlami yönden bölgenin doğasına zarar verilmemesi ile açıklanmaktadır. Her ne kadar bu şehirler, dağınık olarak görülse de Osmanlı şehirlerini oluşturan temel yapılar şehir merkezlerinde bulunmaktaydı. Bu mekânsal unsurlar, Osmanlı şehrini toplumsal, ekonomik ve kültürel bağlamda etkileyen temel dinamiklerdi.

Osmanlı şehrini Oluşturan Temel Yapılar

Osmanlı döneminde şehrin temel yapıları, şehri oluşturan merkezin temel unsurlarındandır. Bu yapılar arasında kale, cami, arşı ve pazarlar, vakıflar ve mahalleler ne çıkmaktaydı. Bu mekânsal yapılar, Osmanlı toplumunun temel ihtiyaçları göz önüne alınarak oluşturulmuştur. Bu yapılardan bazılarının fonksiyonel olarak izlerini ve etkisini, halen günümüzde de görmek mümkündür.

Kale

Anadolu'nun Türkleşmesi ve Osmanlı'nın yayılışıyla birlikte Türk hkimiyet alanına giren topraklarda birçok kale inşa edilmiştir. Stratejik bağlamda önemli olan bazı eski kaleler ise onarıma ve tadilata tabi tutularak ya da yeni eklemelerle bir Türk kalesi haline dnştrlmştir (Batmaz, 1996, s. 3). Osmanlı döneminde şehirler kale dışına taşmış olsalar bile on yedinci yüzyılda tehdit unsurlarının artması nedeniyle kalenin önemi artmıştır. şehrin fiziksel olarak uygun bir yerine yapılan i kalede, kale erleri, silah mühimmat, zindanın yanı sıra tahıl ürünlerinin saklandığı depolarda bulunmaktaydı. Kalenin dış surları şehri çepeçevre sarmakta ve dışarıdan gelecek tehlikeleri

engellemekteydi (Oğuzoğlu, 1987, s. 2). Örneğin; Kayseri şehrinin i kalesi, geniş ölçüde savunma görevinden ziyade şehrin emniyet karakolu durumuna dönüşmüştür. Ancak Orta ağın geniş bir şehrinin müdafaa kuruluşu olarak çıkan kaleleri, düz bir alanda yer almaktaydı. Bu şekilde kaleler, Orta Anadolu için tek başına bir savunma rneği durumundaydılar. Bizans ağının bu cesur kuruluşu, kendinden sonra gelen dönemlere örnek teşkil etmiş, Anadolu'nun birçok büyük şehirlerinin dış kaleleri gvenle her tarafta yapılmıştır (İznik, Ankara, Trabzon, Konya kaleleri vb.) (Akok, 1976, s. 7, 10).

Cami

Osmanlı devletinin dini İşlam olarak kabul edilmiştir. Ancak Osmanlı devleti topraklarında birden fazla din bir çatı altında yaşamıştır. Osmanlı şehirlerinde İşlam dininin ilk sırada yer alması, Caminin önemini ön plana çıkarmıştır. Bu yüzden cami şehrin en önemli yapılarından birisiydi. Mşlmanların ikamet ettikleri her meskn mahalde bir cami ya da mescit mevcuttu. Genellikle büyük ya da kk olması durumuna göre mahallenin ya da şehrin çekirdeğinde yani merkezinde bulunurdu. Caminin merkezde bulunmasının temel nedeni, geometrik olarak çemberin merkezindeymiş gibi halka en adil mesafede bulunmasıydı (Can, 1995, s. 104).

Camiler, halkın ibadetlerini yerine getirdikleri önemli bir yapı olmanın yanı sıra mahalle içinde haber alma ya da aktarma yeri olarak da görülüyordu. Ayrıca camilerde mahalle ile ilgili konular, sorunlar ve şehir yönetimi tarafından alınacak kararlara yönelik hususlar da konuşuluyordu. Camiler, hkmet tarafından alınan kararların, meşrulaştırma yeri olarak görülüyordu. Bir diğer ifadeyle, camiler; devlet ve birey arasındaki ilişkilerde iletişim görevi görüyordu (Açık, 2014, s. 11). Cami, pazar yeri ve hamam İşlm şehrinin çekirdeğini oluşturmaktaydı. şehir merkezinde bulunan halk, merkezî camide ibadetini yapmaktaydı. Aynı zamanda cami etrafında bulunan diğer

mekânsal yapılardan ticarî ve sınai amaçlı yapılar içinde (arşı gibi) ticaret yapar, günlük yaşamını geçirir ve tanıdıklarını görme fırsatı bulurdu. Camiye yakın bulunan hamam da temizlik, sağlık ihtiyaına hizmet ederdi. şehrin bütün ana yolları, kentin sembolü olan merkezî camiye ulaşırdı (Akın, 2016, s. 191). Kısaca ifade etmek gerekirse camilerin Osmanlı şehrinde toplumsal yapıda önemli rolleri bulunmaktaydı.

arşı ve pazarlar

Osmanlı şehri, kendisi ve çevresinin ekonomik ihtiyaçlarına cevap verebilecek yoğun bir üretim ve alışveriş merkezi konumundaydı. Bu yapılar, faaliyetlerin oldukça yoğun yrtldğı ve günlük yaşamın dinamik olduğu mekânlar olarak bilinirdi. Sur kapısı girişinden başlayarak uzanan SK denilen “esnaf arşıları” sıralanır ve bunlar arasında hanlar ve bedestenler bulunurdu. Bu yapılar daha çok İzmir ve Bursa civarında ticaretin yoğun olduğu geçiş noktalarında bulunurdu. Bu iktisadi yapılara örnek verilecek olursa, on yedinci yüzyıl ortalarında Kütahya’da 2 bedesten, 17 han ve 860 dükkân; Afyonkarahisar’da 2 bedesten, 19 han, 2048 dükkân; Aydın’da 1 bedesten, 9 han ve 600 dükkân vardı. Ayrıca İzmir limanını yılda yaklaşık 1000 gemi ziyaret etmekteydi. İzmir, 82 han ve 3060 dükkân ile bölgede büyük bir ticaret merkezi konumundaydı. Bursa merkezinde ise yaklaşık 9000 dükkân, büyük han ve bedesten vardı (Oğuzoğlu, 1987, s. 3). Dolayısıyla devletin dört bir yanında çarşılar ve pazarlar kurulmuştu. Bu yapılar, şehir halkının ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlarının karşılanması bakımından oldukça önemliydi (Kıa, 2013, s. 86). Osmanlı şehirlerinde halk, mahalle içinde bulunan çarşılarda günlük gereksinimlerini temin edebiliyordu. Ayrıca Osmanlı toplumsal yapısında mahallelerde bulunan arşı ve pazarlarda kadınlar, rahatlıkla alışveriş yapabiliyordu. Çarşıların, özellikle mahalle içinde bulunması mahremiyetin anlamını ne çıkartıyordu. Bu

yüzden mahalleler, kapalı mekânlar olarak bilinmektedir (Faroqhi, 2014, s. 183-184).

Vakıflar

Osmanlı devletinde şehirlerin oluşturulması ve geliştirilmesi sürecinde vakıfların itici motor rolünün olduğunu söylemek mümkündür. Vakıflar, Osmanlı şehrinin genişlemesinde ve şehrsel olarak dönüşümünde bir araç olmuşlardır (Kıa, 2013, s. 85). Şehirlerde sürdürülebilirliği vakıflar sağlamış, sosyal hayatın hemen hemen tamamına nüfuz etmişlerdir. Vakıflar, şehirlilerin davranış şekillerini oluşturmuş ve şehir mimarisini yönlendirmiştir. Mahallelerde toplumsal dayanışmada etkili olmuşlardır. Bu yüzden vakıflar yardımlaşma ve dayanışma sistemleri olarak görülmüştür (Bayartan, 2008, s. 158). Vakıfların sosyal fonksiyonları arasında sosyal çatışmanın engellenmesi, gelir-servet dağılımının kontrol altına alınması, sosyal ilişkilerin düzenlenmesi, istihdamı artırıcı politikalar benimsemesi, toplumdan uzaklaşmayı ve yabancılaşmayı engellemesi ve sosyal bütünleşmeyi sağlaması gibi temel görevleri bulunmaktaydı (Ertem, 1999, s. 123-126).

Vakıflar, Osmanlı toplumunu ve şehir yapısını şekillendirici bir etkiye sahiptiler. Aynı zamanda vakıflar, ticari faaliyetlerin temel merkezlerinden birisi olarak toplumsal yaşamda önemli bir yere sahip olmuştur. Bu kurumlar, şehirde tüccarlara ve esnafa kiralanan dükkânlardan, kırsal bölgelerden ve tarlalardan gelen gelirler sayesinde, külliyelerin idamesi için şehre düzenli ve muazzam bir para akışı sağlayan birimlerdi. Örneğin Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı külliye, yıllık olarak 1,5 milyon akçe ya da 30 bin altın gelire sahipti (İnalçık, 1995, s. 254). Ayrıca vakıflar, topluma mali bakımdan destek sağlamak amacıyla iktisadi hizmetler, belediyeçilik ve sağlık hizmetleri, eğitim ve din hizmetleri ve askeri kurumlara yardım sağlanması gibi toplumsal yaşamın pek çok alanında etkili olmuşlardır

(Kaya ve Koca, 2020, s. 152-153). Osmanlı Şehirlerinin geliŐmesinde ve toplumsal yaşamda vakıflar, özellikle finansman kaynağı bakımından oldukça önemli roller oynamıŐtır. Bu sebeple vakıflar, Osmanlı Şehirlerinin ayrılmaz bir parçası olarak görülebilir.

Mahalle

İslam ansiklopedisine göre mahalle kavramı, “mahall” kökünden t retilmiŐtır. İlk aŐamada konaklama anlamına gelen bu kelime, zamanla bir isk n coğrafyası olarak belirli bir nüfusu bünyesinde barındıran Şehir ya da köylerin bir alt birimi ya da aynı hayat tarzını yaşayan insanların bir arada bulunduğu yerler olarak tanımlanmıŐtır (Turgut, 2014, s. 320). İstisnaları olmakla birlikte genellikle Osmanlı Şehirleri beŐ ile yüz ailenin yaşadığı mahallere bölünmüŐtür. En sık karŐılaŐılan mahalle ise, 30 ile 40 ailenin yaşadığı yerleşim birimleriydi. Bir mahallede aynı dinden ve aynı etnik kökenden olanlar yaŐayabiliyordu. Bu mahallerde oturanların çoğu akraba idi. Genelde mahalleye gelen yabancılara iyi bakılmazdı. Hatta mahallerin birçoğu birbirinden ayrılmıŐ duvarlarla  r l yd . Çıkmaz sokaklar ve duvarların olması, mahallere yabancının ya da diğer mahalleden birilerinin girmesi yasaktı. Mahalleler, dıŐ dünyaya kapalı biçimdeydi (Faroqhi, 2014, s. 182-183).

Birbirinden ayrılan mahallerde Ermeni ve Rum vb. etnik unsurlardan bulunan ve farklı dinlere mensup kiŐiler ayrı yaŐamalarına rağmen birlikte yaŐadıkları istisnalarda mevcuttu. Müslüman mahallelerde imamlar, diğer mahallerde ise o dininin mensubu kiŐiler toplumsal birer lider niteliğindeydi.  arŐılarda ise lonca reisleri, merkezi yönetim ile idari ilişkileri sağlıyorlardı. Mahallenin Osmanlı’da önemi oldukça fazlaydı. Mahallede herkes birbirini tanır, bir ölçü de olsa birbirlerinin davranıŐlarından sorumlu olurlardı. Mahalle, sosyal dayanıŐmanın en çok geliŐtiđi yerlerden biriydi (Kazıcı, 2014, s. 82; Şahin, 2002, s. 42).

Osmanlı mahallelerine sosyo-kültürel açıdan bakıldığında mahalle halkının örf, adet ve gelenekleri, günlük aktivite ve alışkanlıklardan gelişmiştir. Yaşanan fiziki ortamın izin verdiği şekilde zamanla gelişen sosyo-kültürel değerler, o dönemin ihtiyaçlarına uygun olarak fiziki ortamı da etkilemiş ve değiştirmiştir. Mahalle içinde doğan bir insanın, ilk sosyalleşme alanı, bu bölge olmuştur. Böylece sosyo-kültürel ortamın sağlayıcısı olma rolünü bu fiziki çevre üstlenmiştir. Aynı zamanda önceki nesillerden bireylere aktarılabilecek bilgiler, mahalle sakinleri vasıtasıyla yeni nesillere bu mahalle alanında aktarılmıştır (Bulut ve Yavuzçehre, 2022, s. 289). Böylelikle mahallenin değerleri, kültürel ve sosyal bir birikim olarak nesilden nesile aktarılabilemiştir. İşte bu noktada aktarılan değerler, mahallede bilgi aktarımı ve dayanışmaya olanak sağlamıştır. Ayrıca iktisadi bakımdan vergi yükümlüsü olan halk, tek tek tahrir ve vergi defterlerine kaydedilmekteydi. Kimin nerede, hangi binada oturduğu bu defterlerde tutulurdu. Mahallede yaşayanlar, toplu bir şekilde birbirine karşı kefil ve sorumluydu (Ergenç, 1984, s. 72). Günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olan mahalle yaşamı, Osmanlı şehri için dayanışma ruhunun temellerinden olmuş ve günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nde küçük yerleşim birimlerinde halen izlerini sürdürmektedir.

Osmanlı Şehir Yapısına Yönelik Birtakım Eleştiriler

Osmanlı'da yerleşik yaşam süren şehirliler ve köylüler toplumsal yapıda iki önemli unsurdur. Sinaî ve ticari faaliyetlerin yoğun olduğu mekânlarda dini, ilmi, adli, askeri, sosyal ve ekonomik işlerin görülmesi için belirli bir alt yapının hazırlanması gerekiyordu. Şehir denilen yerleşim biriminde yaşayan halk, şehirlileri oluşturuyordu. İş bölümü ve uzmanlaşmanın geliştiğı şehirlerde kırdan daha farklı bir düşünce ve davranış gelişmişti. Yani şehirde bulunan kültür köyde bulunan kültüre göre daha incelmış, fazlaca işlenmiş ve karmaşıklaşmış bir nitelik göstermekteydi (Kazıcı, 2014, s. 81).

Osmanlı Şehirlerinde zel bir hukuk bulunmuyordu. Belediye ve belediye baŐkanı kavramları, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda görülmeye baŐlanmıştı. Şehirliler, Osmanlı belediye hizmetlerinden İstanbul, Bursa ve Ankara gibi büyük Şehirlerde faydalanabiliyorlardı. Diğer taraftan Osmanlı Şehirlileri, kendilerini bir Şehrin hemŐerisi olmaktan öte dini bir cemaatin yeleri olarak görüyorlardı. Aynı zamanda Osmanlı döneminde Şehirlilerin, Şehirlerde mekânsal alanlara önem vermedikleri de iddia edilmektedir (Faroqhi, 2014, s. 181).

Ayrıca Şehir bilincinin olmamasının yanında on dokuzuncu yüzyıla kadar Osmanlı Şehirleri, tipik kırsal yerleşim yoğunluğuna sahip otarŐık bir düzene ve yoğunluğa sahipti. Öte yandan Osmanlı Şehirlerinde altyapı sistemi olmadığından bahçe, özel kuyu ya da en yakın dereden su ihtiyaçları giderilmektedir. Bu arkaik yapılanma düŐük düzeyli bir teknolojik ereve içine hapsolmuŐtu (Tural, 2003, s. 2). Bir başka görüŐe göre, mahalleler arasındaki duvarların ve çıkmaz sokakların varlığı, Şehirde kentsel dokuyu farklılaŐtıracak biçimdeydi. Alt yapı sorunları nedeniyle lağımların sokaklara akması, Şehrin yapısını kötü hale dönüŐtürmüŐ ve çözümü oldukça zor olan sorunlara neden olmuŐtu (Faroqhi, 2014, s. 183).

Osmanlı Şehirlerinin kurulması ve geniŐlemesinin dağınık ve plansız bir Şekilde gerçekleŐmesi de bir diğer eleŐtirel yaklaŐımdır. On dokuzuncu yüzyıla kadar Şehir planlama sisteminin olmaması çarpık ve düzensiz yapılanmaya neden olmuştur. (Biger, 2013, s. 31). Örneğin Hititler, Frigler, Galatlar, Romalılar, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı egemenliğinde kalan Ankara'ya bağlı Beypazarı Şehri çevredeki kasaba ve köylerin alışveriş için geldikleri bir ticaret merkezi ve pazar yeri olmasıyla bilinmektedir. Bu Şehir bulunduğu konum itibarıyla günümüzde halen Osmanlı Şehir yapısındaki sokak dokusunu korumaktadır. Sosyo-kültürel özellikler ile topoğrafya, iklim gibi doğal yapıya ilişkin özellikler, sokakları biçimlendirmiŐtir. Sokakların

doğrultuları ve genişlikleri değişmekte olup sokaklar düzensiz olarak birbirine bağlanmıştır. Günümüzde de yer yer çıkma sokaklar varlığını korumaktadır. şehrin geleneksel dokusu, yapılaşmayı ve ulaşımı da zorlaştırmıştır (Koç ve Koç, 2022, s. 74-75). şehirdeki plansız yapılaşma sebebiyle dağ yamaçlarına doğru asimetrik ve plansız pek çok sokak bulunmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı döneminden kalan plansız şehir dokusuna halen rastlamak mümkündür. Çünkü Osmanlı şehirlerinde planlama anlayışı, Osmanlı devletinin yıkılışı dönemine doğru gelişmeye başlamıştır. Osmanlının son yüzyılında şehirlerin planlama ve yeniden yapılanması hususunda Alman mühendis ve mimarların izlerini görmek mümkündür (Biger, 2013, s. 31). İlber Ortaylı'ya göre, Osmanlı şehirlerinin alt yapı sorunları, kamusal hizmetlerindeki düzensizliği ve her türlü alanda iktisadi ve kültürel faaliyetlerdeki örgütsüzlüğü temel sorunlar arasında bulunmaktaydı. Bu sorunlara çözüm aramak maksadıyla 1864 ve 1871 yıllarında nizamnameler çıkarılmıştır. Fakat arzu edilen bir ilerleme kaydedilememiştir (Ortaylı, 1985, s. 31-32).

Sonuç olarak, Osmanlı şehirlerinin kendinden önceki sosyo-kültürel mirası devraldığı ve bu şekilde şehirlerin inşa edildiği ve geliştirildiği düşünülebilir. Bir taraftan yeni şehirler kurulurken diğer taraftan ise devralınan şehirlerin fonksiyonel açıdan yeni özelliklerle yeniden donatılması ya da bazı mekânsal yapıların dönüştürölerek kullanılmaya başlanması, Osmanlı şehir yapısının oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Dahası şehirlerin doğaya zarar verilmeden dağınık bir şekilde geliştirilmeye çalışılması, dönemin koşullarıyla açıklanabilir. şehirlerin plansız bir şekilde gelişmesi, doğal bir gelişim seyri olarak açıklansa da bu süreç, bazı bilim insanları tarafından eleştirilmiştir. Eklemek gerekirse, Osmanlı devletinin son yıllarında yapılan şehir planlama faaliyetlerine rağmen, şehir yapısına yönelik gelişmelerin yetersiz kalması da birçok eleştiriye beraberinde getirmiştir.

SONUÇ

Her medeniyetin kendine has toplumsal ve kültürel bir gelişim deneyimi olduğunu söylemek mümkündür. Dünya üzerinde farklı coğrafyalarda yaşıyan toplumların içinde doğup geliştii siyasi kültür, dini yaşıam tarzı, iktisadi üretim koşılları, iklim, devlet/toplum ilişkileri vb. pek çok faktör şehirlerin gelişimini etkilemiştir. Dolayısıyla tarihsel olarak her toplumun farklı deneyimler yaşadığı ifade edilebilir. Yaklaşık 600 yıl hükümranlık süren Osmanlı devleti de bu deneyimlerden birini yaşamıştır.

Osmanlı devletinin bulunduğu coğrafı konum, birçok medeniyete ve farklı topluma ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı devletinde kurulan şehirler, kendinden önceki medeniyetlerden doğrudan devralınarak, fethedilerek ya da inşı edilip geliştirilerek kurulmuştur. Dolayısıyla Osmanlı şehirleri, batı ve doğu kültürünün bir sentezi biçiminde gelişmiş, Türk-İslam kültüründen de etkilenmiş kendine özgü bir şehir anlayışına sahip olmuştur. Bu sebeple Osmanlı şehirlerinin, batı şehirlerine benzemediğini söylemek mümkündür.

Bilim insanları tarafından şehirleri anlamak ve açıklamak amacıyla birçok teorik yaklaşıım ortaya atılmıştır. Bu yaklaşıımlar, hem Doğu hem de Batı kültürlerinde şehirleri incelemeye çalışmaktadır. Ancak her bir teorik yaklaşıımın kendine özgü bir yönü olduğu unutulmamalıdır. Bu sebeple tek bir yaklaşıım, Osmanlı şehrini açıklamada yetersiz kalabilmektedir. Dolayısıyla Osmanlı şehir kültürünü etkileyen önemli faktörler mevcuttur.

Öyle ki Osmanlı şehirleri; İslam inancı ve Türk geleneklerinden doğan ihtiyaçlar kapsamında kurulup gelişmiştir. Şehirler, bulundukları bölgelerde merkez ve evre biçiminde yayılmıştır. Ancak dağlık ve yamaç bölgelerde kurulan ve gelişen şehirler ise planlama anlayışı yerine, savunma ve güvenlik temelli oluşıturulmuş ve inkişıaf ettirilmiştir. Ayrıca, bölgenin korunaklı olması, hava koşılları, kültürel

yapı, dini ihtiyaçlar ve coğrafi konumu da bu Şehirlerin kurulmasında önemli faktörlerdendir. Ancak bu dönemde Şehirlerin plansız yapılması ve doğal konumunun bozulmak istenmemesi gibi bazı faktörler, kamusal/beledi hizmetlerin yeterince gelişmemesine sebep olmuştur. Bu durumda Osmanlı Şehirleri eleştirilere maruz kalmıştır.

Bu dönemde Osmanlı Şehirlerinin plansızlığı ve alt yapı yetersizliğinin neden olduğu sorunların arka planında bu yüzyıllarda teknolojik gelişimlerin yetersiz oluşu, Osmanlı toplumunun değışime daha az reaksiyon göstermesi, merkez ve yerel arasındaki iletişim sorunları, beledi görevlerin tanımlarının son dönemlerde belirmeye başlaması, savaşlar ve krizlerden kaynaklı devlet bütçesine ve demografik yapıya olumsuz etkiler vb. birçok faktörün olduğu söylenebilir.

Bir Şehrin kurulmasında ve geliştirilmesinde Şehrin yaşıyanlarının rolü oldukça önemlidir. Osmanlı döneminde Anadolu’da yaşıyan Osmanlı halkı da Şehirlerin kurulmasında ve Şehir içindeki inşa edilen yapıların geliştirilmesiyle doğrudan bağlantılı olmuştur. Çünkü Şehir yapıları toplumun ihtiyaçlarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, Osmanlı Őehirlerindeki güvenliğin sağlanması kale, ibadetlerin yerine getirilmesinde cami, iktisadi ve toplumsal yaşıamın sürdürülmesinde arşı ve pazarlar, toplumsal yaşıamda iktisadi dengenin sağlanmasında vakıflar ve toplum gündelik yaşıamının en temel alanı olan mahalleler, Osmanlı Şehrinin en önemli yapıları olarak Anadolu Şehirlerinde ağırlıklı olarak Şehir merkezlerinde yerlerini almışlardır. Bu kaydadeğer önem taşıyan yapıların merkezi konumları, Osmanlı Şehrinin kurumsal kimlik kazanmasında “meydanın/merkezin” rolünü artırmıştır. Merkezde bulunan bu yapıların tarihsel kökenlerinin, Türk devletlerinin ilk ortaya çıktığı dönemlere ve Türklerin etkilendiği toplumların siyasi, dini ve kültürel geleneklerine dayandığı söylenebilir.

Kısaca ifade etmek gerekirse; Osmanlı'da Anadolu'daki şehirlere yapısal olarak bakıldığında şehrin merkezinde "meydan" yer almaktaydı. Bu meydanda gündelik olarak tüm toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayan; cami, medrese, bedesten, çarşı ve pazar gibi yapılar bulunmaktaydı. Ticaretin, sanatın, kültürün ve toplumsal yapının burada sentezlenmesi, Osmanlı kültürünün temel bir özelliği olarak şehrin dokusuna yansımıştır. Dolayısıyla şehir yapılarının sade ve amaca yönelik olması, hem sosyo-kültürel hem de iktisadi anlamda toplumsal yaşama önemli katkılar sağlamıştır.

Toplumsal ihtiyaçlara dayalı olarak ortaya çıkan bu önemli yapılar, plansız olarak yapılsa da bir merkez etrafından şekillenmiştir. Bu yapıların birçoğunun izlerini günümüz Anadolu şehirlerinde görmek mümkündür. Bu yapılarla birlikte Osmanlı devletinin son yüzyılı içinde şehirlerin geliştirilmesine ve beledi hizmetlerin sunulmasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Fakat toplumsal değişimlerin, bir anda olmasının beklenemeyeceği göz önüne alındığında, Osmanlı şehirlerinde mahalle ölçeğinde "herkes evinin önünü süpürsün." sözüne atıfla pek çok Osmanlı insanı, dayanışma ve imece usulü ile kamusal hizmetleri kendileri yerine getirmiştir. Her ne kadar İslam değerleri başta olmak üzere doğu ve batı medeniyetleri ile Osmanlı şehirleri ekonomik ve toplumsal olarak etkileşim içinde olsa da Anadolu'daki Osmanlı şehirleri kendine has özelliğini korumaya devam etmiştir. Günümüzde de Osmanlı şehirlerinin mekânsal özelliklerini halen görmek mümkündür.

Kaynakça

- Açık, T. (2014). Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme. *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (35). 1-39.
- Açıkgöz, Ö. (2011). Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (35). 57-83.
- Akın, A. (2016). Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(29). 177-209. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.268627>.
- Akok, M. (1976). Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, (40). 5-39.
- Aktüre, S. (1975). 17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadar Dönemde Anadolu-Osmanlı Şehrinde Şehrsel Yapının Değişme Süreci. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 1(1). 101-128.
- Al-Rebholz, A. (2017). Kent Kuramları: Klasikler ve Çağdaşlar. İçinde M. Talas ve E. Yiğit (Ed.), *Kent Sosyolojisi* (ss. 135-164). Lisans Yayıncılık.
- Aliagaoglu, A., ve Uğur, A. (2016). Osmanlı Şehri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (38). 203-226.
- Arıkboğa, E. (2004). 19. Yüzyıl İstanbul'unda Gündelik Hayattan Kesitler. İçinde Ş. K. Akar (Der.), *İstanbul: Şehir ve Medeniyet* (ss. 273-282). Klasik Yayınları.
- Batmaz, E. Ş. (1996). Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış. *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7(7), 3-9.
- Bayartan, M. (2005). Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, (13). 85-92.
- Bayartan, M. (2008). Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(1). 157-175.
- Biger, G. (2013). Ottoman Town Planning in Late 19th and Early 20th Century Palestine. İçinde R. Efe, I. Atalay ve I. Cürebal (Ed.), *3rd International Geography Symposium*, ss. 23-32.
- Bulut, C. ve Savaş Yavuzçehre, P. (2022). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Yapısı ile Mahalle. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48). 281-301.

- Can, Y. (1995). *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*. Türk Diyanet Vakfı Yayını.
- Cansever, T. (2013). *Osmanlı Şehri*. Timaş Yayınları.
- Çetin, S. (2012). Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyete İç Batı Anadolu'da Kentsel Yapının Değişimi: Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *METU JFA*, 29(2). 89-126.
- Çetin, C. (2014). Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750). *History Studies*, 6(6). 43-70.
- Çevik, Ö. (2005). *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci: Kuramsal Bir Değerlendirme*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Dursun, D., (2016). Kent Kuramları. İçinde E. Çolakoğlu (Ed.), *Şehircilik*. (Ünite 4). Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine. *Osmanlı Araştırmaları*, 4(4). 69-78.
- Ertem, A. (1999). Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (6). 111-150.
- Faroqhi, S. (2014). *Osmanlı Kültürü ve Günlük Yaşam: Orta Çağ'dan Yirminci Yüzyıla* (E. Kılıç, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gerber, H. (1980). Social and Economic Position of Women in a Ottoman City, Bursa, 1600-1700. *International Journal of Middle East Studies*. 12(3). 231-244.
- İnalcık, H. (1990). Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, (11). 30-41.
- İnalcık, H. (1995). İstanbul: Bir İslam Şehri (İ. Kalın, Çev.). *İslam Tetkikleri Dergisi*. (9). 243-268.
- İnalcık, H. ve Arı, B. (2005). Türk İslam Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(6). 27-56.
- Kazıcı, Z. (2014). *Osmanlı'da Toplum Yapısı*. Kayıhan Yayınları.
- Kaya, P. H. ve Koca, M. (2020). Osmanlı'dan Günümüze Vakıf Sisteminin Gelişimi. *International Journal on Social Sciences*, 5(2). 146-161.
- Keskin, N. (2009). Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi. Tan Yayıncılık.

- Kıa, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat* (Ö. Özol, Çev.). Pozitif Yayınları.
- Kıvrım, İ. (2009). Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1). 231 – 255.
- Koç, C., ve Koç, A. (2022). Osmanlı Kentlerinin Topoğrafik Özelliklerinin Coğrafi Bilgi Sistemleri Yoluyla Değerlendirilmesi: Beypazarı, Göynük, Sivrihisar ve Taraklı Örnekleri. *Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11(1). 69-87.
- Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, (7). 53-73.
- Landsberger, B. (1943). Sümerler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* (M. O. Tosun, Çev.), 1(5). 89-96.
- Mutlu, A. ve Batmaz, N. (2013). *Türkiye'de Kent Hakkı*. Orion Yayınları.
- Nonte, S. (2021). Drevniy Mir: Polnaya İstoriya [Eski Dünya: Tüm Tarih]. İzdatelstvo Akt.
- Oğuzoğlu, Y. (1987). *Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler*. V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 1-10.
- Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. Hil Yayıncılık
- Ökmen, M., ve Yılmaz, A. (2009). Klasik Dönemden Tanzimat'a Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetimler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23). 1-16.
- Saf, H. O., ve Ergül, E. (2019). Osmanlı Toplumu Sosyal Yapısının Kent Düzenindeki Temsili. *SKETCH: Journal of City and Regional Planning*, 1(1). 15-34.
- Şahin, G. (2002). XIX. Yüzyılın Ortalarında Afyonkarahisar Kazâsı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1840-1850), *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1). 105-119.
- Tekin, M. (2017). Dünya Tarihi'nde İlk Şehir ve Şehir Devletinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(2). 17-30.
- Turgut, V. (2014). XVI. Yüzyılın Sonlarında Kocaeli Sancağı'nda Demografik ve İktisadi Vaziyet. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarih Sempozyumu Bildirileri*, 315–418.
- Tural, E. (2003). Osmanlı Kenti Romanov-Osmanlı Belediyeciliği ve 1864 Nizamnamesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 12(4). 1-22.

- Uğurlu, . (2010). Kentlerin Tarihsel Gelişimi. İçinde . Uğurlu, N.ř. Pınarcioğlu, A. Kanbak ve M. şiriner (Der.), *Kent Sosyolojisi alışmaları* (ss.25-70). Örgün Yayınevi.
- stndağ, N. (2005). Osmanlı'da "şehir" ve şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Rusçuk rneği. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2). 149-167.
- Yılmaz, A. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi. *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20). 191-212.
- Weber, M. (2012). *şehir: Modern Kentin Oluşumu*. (Der. Don Martindale ve Gertrud Nuewirth, (M. Ceylan, ev.). Yarın Yayıncılık.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu alışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma Etik Kurul Onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları

Yazar Adı Soyadı: Sedat OBANOğLU (%100)

ıkar atışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar atışması bulunmamaktadır.